

Ефективність діяльності малих підприємств на регіональному ринку послуг (на прикладі Закарпатської області)

Здійснено аналіз стану та тенденцій діяльності малих підприємств на регіональному ринку послуг (на прикладі Закарпатської області), особливостей формування ефективного малого бізнесу в умовах ринкової трансформації економіки регіону. Визначено особливості оцінки соціальної та економічної ефективності малих підприємств на регіональному ринку послуг. Виявлено суперечності діяльності малих підприємств на підставі отриманих результатів оцінки показників ефективності.

Ключові слова: мале підприємство, регіональний ринок послуг, ефективність, продуктивність праці, рентабельність, зайнятість.

В сучасних умовах виняткового значення набуває розвиток малого підприємства у галузях економіки, що спрямовані на надання послуг населенню та підприємствам. Діяльність таких підприємств не тільки створює передумови для розвитку конкурентних відносин, але і становить особливий науково-практичний інтерес з точки зору впливу на соціально-економічний розвиток регіону. Малий бізнес у сфері послуг може і повинен бути рушієм позитивних змін економічного та соціального характеру в сільських територіях, а рівень його розвитку на території визначає напрями і динаміку розвитку третинного сектора економіки, є індикатором сприятливості чи несприятливості бізнесового середовища.

Питанням дослідження функцій та особливостей діяльності малих підприємств на мезорівні загалом та малого бізнесу в сфері послуг зокрема присвячені праці таких вітчизняних науковців, як Д.Г. Ванджула, О.В. Гаврилюк, Л.М. Газуда, М.В. Газуда, Б.І. Дяченко, Г.М. Кампо, В.В. Овчаренко, В.В. Стадник. Справді, досвід розвинених країни світу свідчить, що мале підприємство слід розглядати як головний локомотив розвитку ринку послуг. Ефективність приватного сектора справляє вирішальний вплив на формування структури економіки, а тому потребує розгляду не тільки в контексті загальних рис і умов функціонування малого бізнесу, але і з врахуванням специфіки галузі та регіональних параметрів її розвитку.

Метою статті є аналіз стану та тенденцій розвитку малого підприємства на регіональному ринку нефінансових послуг (на прикладі Закарпатської області), його рис та чинників формування в умовах ринкової трансформації економіки регіону, в контексті впливу на соціально-економічний розвиток території. Методологічну основу дослідження складають методи системного аналізу, статистичні методи для обробки даних, порівняння, логічного узагальнення, а інформаційну – офіційні дані статистичної звітності підприємств сфери послуг Закарпатської області.

Як динамічна і гнучка форма господарювання, мале підприємство в сфері послуг є головною структуроформуючою складовою регіонального ринку послуг. За своєю специфікою воно має яскраво виражену регіональну орієнтацію і є важливим чинником оптимізації структури економіки області [1, с. 139], водночас має локальний характер і суттєвим чином визначається впливом територіальних умов. Мале підприємство у сфері послуг поєднує позитивні функції малих форм господарювання та підприємства, спрямованого на надання різного роду послуг, а його вплив виявляється у формуванні конкурентного середовища, оптимізації структури регіонального ринку послуг із врахуванням територіальних потреб, підвищенні якості пропонованих послуг, вирішенні проблем оптимального задіяння та ефективного використання природно-ресурсного, трудового, науково-

технічного та інноваційного потенціалу регіону, демократизації ринкових відносин та зменшенні соціальної напруги в регіоні.

Разом з тим, характерний взаємозв'язок простежується між становленням прошарку населення із достатнім рівнем доходів (так званого «середнього класу») і розвитком малого підприємництва в сфері послуг. Малий бізнес, з одного боку, є рушієм формування середнього класу, або, як зазначає В.В. Овчаренко, «... гарантом економічного розвитку і соціальної стабільності суспільства...» [2, с. 4], а з іншого – активний розвиток ринкового сегмента сфери послуг потребує наявності стабільного платоспроможного попиту, тобто споживача, що має фінансову можливість дозволити собі користування послугами кращої якості щоразу з виникненням потреби в них.

Переваги малого підприємництва на ринку послуг порівняно з великими підприємствами полягають у швидкому обігу ресурсів та незначних обсягах необхідного стартового капіталу, тому в країнах з ринковою економікою сфера послуг характеризується високими показниками внеску у зайнятість та створення доданої вартості. Так, у Європейському Союзі внесок середніх і малих підприємств у додану вартість становить 57,6%, з них 62,4% формується у секторі нефінансових послуг [3], у США цей показник складає близько 66% [4]. Однак в умовах нестабільності економіки та відсутності дієвих важелів стимулювання і підтримки малого бізнесу існуючий потенціал малого підприємництва в сфері послуг не реалізується сповна, підприємства переходять зі статусу діючих у статус зареєстрованих, не в змозі адаптуватися до умов зовнішнього середовища. При цьому основними перешкодами розвитку малого бізнесу, зокрема в Закарпатській області, як свідчать дані опитувань, є високий рівень оподаткування та відсутність підтримки з боку органів державної влади [5].

За даними офіційної статистики, частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованих у Закарпатському регіоні товарів і послуг за всіма видами діяльності у 2007 р. складала всього 9,5%. Лише половина загальної кількості зареєстрованих у регіоні малих підприємств мали обсяги реалізованої продукції, тобто активно вели діяльність, а питома вага таких підприємств знизилася на 1 в. п. порівняно з попереднім роком. За рівнем розвитку малого бізнесу регіон займає позиції нижче середніх по Україні, тенденції 2003-2007 рр. відображають зниження ефективності діяльності малих підприємств, кількості підприємств, що ведуть діяльність, внеску малих підприємств у обсяги реалізованих товарів і послуг у регіоні. За результатами досліджень, мале підприємництво в Закарпатській області характеризується диференціацією за рівнем розвитку та територіальними диспропорціями, недостатніми темпами залучення інвестицій та робочої сили, тобто малий бізнес не справляє достатнього впливу на розвиток регіональної економіки [6–7].

На фоні територіальних диспропорцій та уповільнення розвитку малого підприємництва в регіоні діяльність малих підприємств ринку послуг характеризується відносними стабільністю та позитивними тенденціями. Впродовж усього досліджуваного періоду (2003-2007 рр.) кількість підприємств, основним видом діяльності яких є надання нефінансових послуг, стабільно зростала і у 2007 р. становила 2516 одиниць, що на 41,2% більше, ніж 2003 р. Діючими у складі зареєстрованих підприємств були всього 1570, тобто тільки 62,4%, що пояснюється складністю процедури виведення з ринку економічно неефективних підприємств та закриття збиткових підприємств. За період 2003-2007 рр. кількість підприємств, що не реалізовували послуги (але були зареєстровані), зросла, тобто частка діючих підприємств знизилася з 70,29% із числа зареєстрованих станом на 2003 рік до 62,4% у 2007 р. (однак, варто зауважити, що у сільському господарстві в 2007 р. реалізовували продукцію тільки 37,8% зареєстрованих одиниць, у промисловості –

41%) [8]. Більше половини діючих малих підприємств зосереджені у п'яти містах обласного значення, що вказує на значну концентрацію їх у містах та низьку активність у сільських поселеннях.

Практично усі показники, що характеризують значення малих підприємств, які надають послуги, у структурі малого бізнесу регіону, характеризуються позитивною динамікою. У 2007 р. 42% від загальної кількості діючих у регіоні малих підприємств стосувалися підприємств, що надають послуги (частка таких підприємств у загальній кількості за період 2003-2007 рр. зросла на 8 в. п.), що характеризує сферу послуг як привабливу для підприємницької діяльності. В той же час малі підприємства репрезентують переважну частину діючих підприємств на ринку нефінансових послуг (із 1860 діючих підприємств-юридичних осіб на ринку послуг у 2007 р. 84,4% склали малі форми господарювання) [9].

Однак нарощення обсягів реалізації послуг малими формами господарювання в регіоні суттєво не змінює позиції малих підприємств на регіональному ринку послуг. Так, якщо обсяги послуг, реалізованих малими підприємствами Закарпатської області, за період 2003-2007 рр. зросли більш як у 2 рази, то внесок малих підприємств сфери послуг у обсяги товарів і послуг, вироблених усіма малими підприємствами регіону, зріс з 20,21% у 2003 всього до 26,73% у 2007 р. (табл. 1).

Динаміка кількості підприємств у розрізі видів діяльності вказує на відсутність чіткої тенденції до розширення мережі підприємств. За досліджуваний період спостерігалось як збільшення, так і зменшення кількості підприємств, і лише підприємства, що надавали транспортні послуги та послуги ділового характеру, утримували більш-менш сталі темпи зростання, так що їх кількість на ринку зросла на 22,8% за 2004-2007 рр. серед підприємств транспорту і зв'язку, 22,5% – серед підприємств, що здійснювали операції з нерухомістю, в той час як кількість готелів та інших місць для короткотермінового проживання скоротилась на 3%, підприємств з надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури і спорту – на 22,5% [8]. На нашу думку, таке скорочення кількості готелів та розважально-спортивних закладів спричинене конкуренцією з боку масштабніших розважальних і туристично-рекреаційних центрів, що поступово витісняють з ринку невеликі підприємства, розраховані на економічний відпочинок.

Кількість зайнятих у загальному на малих підприємствах регіону за період 2003-2007 рр. зменшилася на 24% [8], однак на фоні загальних тенденцій переливу трудових ресурсів із сфери матеріального виробництва у сферу послуг мале підприємство у даній галузі виглядає як акумулятор робочої сили. Відтак у сфері послуг задіяно 38% (13194 осіб) усіх працюючих на малих підприємствах регіону, що на 10 в. п. більше, ніж 2003 року. Однак варто зауважити, що тенденція до скорочення значення малих підприємств у забезпеченні зайнятості населення, що виявляється у зниженні частки найманих працівників малих підприємств у загальній кількості найманих працівників з 34,2% у 2003 до 28,7% у 2007 [8], характеризує і підприємства, що реалізують послуги.

Введення спрощеної системи оподаткування призвело до зростання кількості фізичних осіб-підприємців, що займаються наданням послуг (фізичні особи-підприємці надають щороку послуг в обсязі, що у вартісному вираженні становить 40% від обсягів послуг, наданих підприємствами – юридичними особами). Кількість зареєстрованих фізичних осіб, зайнятих наданням послуг у регіоні в 2007 р., склала 12833 одиниці, а обсяг послуг, реалізованих приватними підприємцями, становив 692836 тис. грн. [9].

Малий бізнес на ринку послуг регіону характеризується відносно незадовільними фінансовими показниками та низькою динамікою кількості нових підприємств. Наприклад, якщо частка збиткових малих підприємств у регіоні в середньому за всіма видами діяльності складає 18,7% загального числа малих

Таблиця 1

Показники діяльності малих підприємств, що реалізують послуги,
Закарпатської області (секції Н-О)*

Показник	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість малих підприємств на ринку не фінансових послуг регіону, одиниць	1781	2105	2265	2427	2516
– у % до попереднього року	-	118,1	107,6	107,1	103,7
Кількість малих підприємств ринку послуг регіону, що реалізовували послуги, одиниць	1252	1430	1449	1518	1570
– у % до попереднього року	-	114,2	101,3	104,8	103,4
– у % до загальної кількості діючих малих підприємств регіону	32,82	36,83	36,90	39,94	41,74
– у % до загальної кількості малих підприємств на ринку послуг регіону	70,29	67,93	63,97	62,54	62,4
Обсяг реалізованих послуг, тис. грн., без ПДВ та акцизу	180954	232974	267688	344881	397799
– у % до загальної кількості реалізованих малими підприємствами товарів і послуг в регіоні	20,21	23,16	22,51	26,76	26,73
Середня кількість зайнятих працівників на малих підприємствах, що реалізують послуги, осіб (в т. ч. позаштатні):	12796	13708	12646	12342	13194
– у % до кількості зайнятих на всіх малих підприємствах регіону	28,23	31,51	33,47	34,65	38,29
Середньорічна кількість найманих працівників підприємств на регіональному ринку послуг	12705	12907	12229	12867	12664
– у % до кількості найманих працівників на всіх малих підприємствах регіону	28,18	34,34	33,30	37,39	38,06

* Розраховано за [8].

підприємств, то частка збиткових підприємств з тих, що надають послуги підприємцям, у середньому – 19,4%. Найбільшою частка збиткових підприємств у 2007 р. була серед підприємств, що здійснювали операції з нерухомістю та послуги підприємцям (25,7% із загального числа підприємств), та транспортні послуги (20,5%), що свідчить про непристосованість малих підприємств регіону до жорстких зовнішніх умов.

Поряд із визначенням економічного ефекту діяльності малих підприємств сфери послуг (тобто їх результатів, що відображаються через абсолютні показники обсягів реалізованої продукції) важливе науково-практичне значення для комплексної оцінки малого бізнесу на регіональному ринку, його ефективності як форми господарювання мають показники результативності (ефективності) виробництва (реалізації) послуг, що виступають відносними величинами і відображають співвідношення результату і затрат підприємств.

Якщо економічна ефективність є мірою одержаних результатів відносно затрат на їх досягнення і включає аналіз результативності використання ресурсів, що може застосовуватися для оцінки діяльності економічних систем різних рівнів, то вимірювання соціальної ефективності пов'язане насамперед із відсутністю обґрунтованої методики її визначення на регіональному рівні. Тим більше, коли

в коло оцінюваних об'єктів входять підприємства, значення і роль яких для суспільства є різноплановою, зокрема обслуговування різних потреб населення і господарюючих суб'єктів території. Тому в цілому соціальну ефективність діяльності малих підприємств на регіональному ринку послуг можна визначити як вплив, що здійснюють ці підприємства, на вирішення проблем зайнятості та загального добробуту населення регіону, а детальний аналіз соціальної ефективності доцільно проводити окремо на рівні кожного виду послуг або їх груп на основі ряду показників, що характеризуватимуть кожен специфічний вид діяльності (аналогічно – для науково-технічної та екологічної ефективності).

Проблеми оцінки економічної ефективності діяльності підприємств на ринку послуг у розрізі видів економічної діяльності полягають насамперед у обмеженості наявної статистичної інформації та неможливості кількісно виміряти послуги у фізичних одиницях, тому таке дослідження зводиться до вартісного виміру обсягів реалізованих послуг. На нашу думку, аналіз ефективності має на меті не просто виявлення того, наскільки раціонально підприємства використовують ресурси і забезпечують собі можливості подальшого розвитку, але і те, яке значення має їх діяльність для галузі загалом, чи виправдовують малі форми статус рушія розвитку ринку послуг. Тому для виявлення тенденцій розвитку та ефективності функціонування малих підприємств на регіональному ринку послуг необхідно доповнити оцінку рентабельності продаж послуг і продуктивності праці малих підприємств показниками частки прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств певного виду діяльності та питомої ваги малих підприємств у реалізації послуг даного виду.

Як видно з таблиці 2, рентабельність реалізації послуг малими підприємствами регіону знизилася на 40,02% за період 2003-2007 рр., середньорічна продуктивність праці зросла більш як удвічі, частка прибуткових підприємств практично не змінилася (2,6%), а внесок малих підприємств у обсяги реалізації послуг у регіоні трохи перевищує чверть (25,13%). Таким чином, збалансований розвиток малих підприємств проявляється здебільшого тільки у наданні готельних послуг, оскільки для цього виду послуг характерне поступове збільшення значення всіх показників (три показники зростали, один – залишився практично без змін), інші види послуг характеризуються стрибкоподібними змінами, що не дає можливості об'єктивно оцінити їх подальший розвиток на основі отриманих результатів.

Проведене дослідження дозволило виявити певні суперечності функціонування малих підприємств на ринку послуг Закарпатської області, а саме:

- частка малих підприємств у реалізації послуг у регіоні залишається незначною, отже, розширення кількості підприємств, що надають послуги, впливає більше на дисперсність ринку, а не на ефективність забезпечення послугами в регіоні;
- зростання продуктивності праці характерне за всіма без винятку видами послуг, однак помірні темпи її зростання порівняно з сільським господарством і промисловістю, по-перше, підтверджують тезу про те, що досягти підвищення продуктивності праці в сфері послуг важче, ніж у сільському господарстві і промисловості, а по-друге – визначають необхідність і пріоритетність інноваційно-інвестиційного розвитку малих підприємств;
- для всіх підприємств, що реалізують послуги, в галузевому розрізі характерне зниження рентабельності, що також відображається у сповільненні темпів розвитку ринку послуг і може негативно вплинути на потенційні можливості сфери послуг як сектора, привабливого для підприємницької діяльності та необхідного для створення нормальних умов життєдіяльності населення та середовища функціонування інших секторів економіки регіону.

Отримані результати вказують на те, що існуючі в регіоні та державі умови ведення підприємницької діяльності стримують розвиток малих підприємств на

Таблиця 2

Показники ефективності функціонування малих підприємств на ринку послуг Закарпатської області

	Рентабельність реалізації послуг* %						Середньорічна продуктивність праці (тис. грн.)						Частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств виду діяльності, %						Питома вага малих підприємств у реалізації послуг даного виду, %					
	2003	2004	2005	2006	2007		2003	2004	2005	2006	2007		2003	2004	2005	2006	2007	2003	2004	2005	2006	2007		
Реалізація послуг, в середньому																								
	15,12	14,31	11,30	9,37	9,07		14,14	16,99	21,17	27,90	30,12		79,5	80,9	81,4	80,1	82,1	x	x	x	x			
з них																								
Діяльність готелів, надання інших місць для тимчасового проживання																								
	3,57	6,35	7,65	4,00	4,08		11,56	14,63	17,00	23,16	28,71		76,8	77,5	80,0	79,0	82,8	68,8	65,4	70,8	68,9	68,2		
Транспорт і зв'язок																								
	24,20	10,68	08,85	7,74	7,46		25,32	30,54	38,22	43,61	48,76		77,9	77,7	77,2	80,0	79,5	35,0	30,0	35,2	28,3	19,5		
Операції з нерухомістю, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям																								
	13,78	21,95	14,89	11,20	12,26		13,91	15,86	19,19	23,87	27,99		70,6	73,4	71,9	74,1	74,3	84,9	83,8	72,5	55,3	60,4		
Освіта																								
	11,49	6,12	8,53	8,74	7,78		9,29	12,33	15,14	20,33	26,74		88,9	91,5	92,0	78,3	85,2	90,1	83,9	92,7	100	100		
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги																								
	3,01	8,70	10,43	8,05	5,51		5,92	9,13	13,41	15,0	20,74		83,3	83,8	84,1	82,1	81,6	5,3	9,6	9,7	7,9	9,1		
Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури і спорту																								
	9,16	8,13	10,21	9,38	6,64		7,5	11,99	14,44	16,01	18,51		80,7	80,9	81,4	80,6	84,3	58,7	56,0	46,5	41,6	33,9		
<i>Довідково</i>																								
Сільське господарство	7,06	8,31	8,33	9,74	11,74		7,57	10,85	15,93	19,95	28,23		83,2	85,5	86,8	87,9	88,3	19,9	21,0	20,3	20,2	20,8		
Промисловість	10,66	5,70	3,98	5,64	5,83		13,43	16,29	24,82	25,86	30,22		74,5	76,6	78,0	78,9	81,0	6,5	5,8	6,3	4,8	4,1		

* Тільки прибуткові підприємства.

ринку послуг, унеможливають використання їх потенціалу для покращення показників розвитку регіонального ринку послуг, а тому виявлені проблеми потребують термінового вирішення на загальнодержавному і місцевому рівнях.

Список використаних джерел

1. Гаврилук О. В. Розвиток підприємництва в сфері послуг (на прикладі Чернівецької області): дис. канд. екон. наук: 08.06.02 / О. В. Гаврилук Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2001. — 236 с.
2. Овчаренко. В. В. Мале підприємництво в контексті інституціоналізації середнього класу в трансформаційній економіці України / В. В. Овчаренко. // Економіка. Фінанси. Право. — 2007. — №7. — С.3-5.
3. Manfred Schmiemann. Enterprises by size class – overview of SMEs in the EU // Eurostat, Statistics in focus. — 2008. — No.31.
4. Стадник В. В. Інституційні чинники розвитку підприємництва у сфері послуг / В. В. Стадник, Д. Г. Ванджула // Научные труды ДОННТУ. — Вып. 69. — С. 210- 212. — [Серия «Экономическая»].
5. Кампо Г. М. Дослідження зовнішнього середовища функціонування суб'єктів малого бізнесу в Закарпатській області / Г. М. Кампо // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — №11(77). — С.115-124.
6. Газуда М. В. Роль державних і регіональних органів влади в інвестиційному стимулюванні розвитку малого підприємництва / М. В. Газуда, Б. І. Дяченко, Л. М. Газуда // Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. — 2008. — Вип. 25. — С. 58-63. — [Серия «Економіка»].
7. Кампо Г. М. Управління розвитком малого бізнесу регіону (на матеріалах Закарпатської області : автореф. канд. екон. наук: 08.00.05 / Г. М. Кампо ; Ужгородський національний університет. — Ужгород, 2009. — 20 с.
8. Малі підприємства Закарпатської області. — Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2008. — 91 с.
9. Діяльність підприємств сфери послуг за 2007 рік. — Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2008. — 27 с.

Микловда В.П., Товт Е.С. Эффективность деятельности малых предприятий на региональном рынке услуг (на примере Закарпатской области).

Осуществлен анализ состояния и тенденций деятельности малых предприятий на региональном рынке услуг (на примере Закарпатской области), особенностей формирования эффективного малого бизнеса в условиях рыночных трансформаций экономики региона. Определены особенности оценки экономической и социальной эффективности малых предприятий на региональном рынке услуг. Выявлены противоречия в деятельности малых предприятий на основании полученных результатов оценки показателей эффективности.

Ключевые слова: малое предприятие, региональный рынок услуг, эффективность, производительность труда, рентабельность, занятость.

Miklovda V.P., Tovt K.S. Effectiveness of Small Enterprises Activity at the Regional Services Market (on the example of Transcarpathian Region).

The analysis of the state and tendencies of activity of small enterprises at the regional market of services (on the example of the Transcarpathian region), features of forming of effective small business in the conditions of market transformations of economy of region is carried out. The features of estimation of economic and social efficiency of small enterprises are certain at the regional market of services. Contradictions in activity of small enterprises on the basis of the got results of estimation of indexes of efficiency are exposed.

Key words: small enterprise, regional services market, effectiveness, profitability, labor productivity, employment.

Надійшло 15.06.2009 р.